

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО ПРАГМАТИЗМУ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Кравченко С. С.

Київський університет права НАН України, м. Київ, Україна

Правовий прагматизм є одним із ключових понять американської філософії права. На його основах будується уся правова система США. У статті розглядаються основні концептуальні підходи до визначення поняття «правовий прагматизм».

Ключові слова: концептуальні принципи, правовий прагматизм, філософія права, юриспруденція.

Постулат правового реалізму пов'язаний з поняттям «суспільного благополуччя» розглядається в рамках поняття «соціологічна юриспруденція». Замість дискредитованого правового формалізму, у застосуванні якого ховалися консервативні політичні забобони, правові реалісти призивали звернутися до «соціологічної юриспруденції». Соціологічною юриспруденцією, у термінології Паунда Р., називалася правова філософія, що відмовлялася визнавати закон автономною системою самодостатніх і самоочевидних правил. У контексті цієї філософії відкидалося ортодоксальне твердження про приблизно аполітичну геометричну організацію закону [8, с. 75], як набору безлічі правил, логічно бездоганно та безпомилково зведених до декількох фундаментальних принципів. Замість цього суддям пропонувалося шукати роз'яснення законам і статутам в обставинах і дисциплінах, що не входять до складу законодавчого кодексу, включаючи політичні і соціальні науки. Це повинне було набудувати суддів на більше чуйне відношення до реального змісту закону в сучасних умовах і мотивувати до прагнення більш виважено та справедливо аргументувати судові рішення. Судді не можуть обмежувати свої міркування та дії винятково теорією. Рішення по судових справах завжди повинне аргументуватися відповідно до стану соціального клімату суспільства та детермінуватися контекстом конкретних практичних причин і обставин.

Цей загальний висновок викликав критику, оскільки створювалося враження, що якщо кожний суддя при винесенні судового рішення буде орієнтуватися на свої політичні переконання й трактувати стан соціальних відносин у суспільстві за своїм розсудом, у застосуванні закону наступить нестабільність і навіть хаос. Критика ставилася, насамперед до того, що постулати правового прагматизму сприймаються досить формально, а твердження про пластичність і мінливість правових норм фактично надає суддям необмежену свободу дій. Розуміючи, що таке спрощене розуміння прагматичного відношення до принципів повсякденного права може привести до появи правового безладдя й запереченню принципів законності, Б.Кардозо, маючи намір запобігти можливому хаосу та передбачуваний безвідповідальності, значно розширив і аргументовано обґрунтував прагматичні ідеї соціологічної юриспруденції. Він призвав суддів не маніпулювати законом, але інтерпретувати його таким чином, щоб ухвалені рішення і їхні наслідки сприяли росту добробуту су-

пільства. Концептуальні джерела соціологічної юриспруденції сходять до філософії Бентама Дж. (1748-1832) і його теорії про те, що закон повинен служити інтересам найбільшого числа населення країни. Бентам визначав благополуччя країни в категоріях болю й радості, щастя та горя, розчарування і задоволення (pain and pleasure). Відповідно до його подання результати судових рішень повинні максимізувати щастя і надії більшості членів даного співтовариства, не беручи до уваги біль або шкода, що ці рішення можуть зробити на стан стабільності суспільства. У класичному прагматизмі це судження Бентама було трансформовано в постулат доктрини значимості наслідків. Пізніше, у рамках правового реалізму, його стали трактувати в тому розумінні, що закон повинен служити найбільш незахищеним членам суспільства, тому що вони найменше представлені у федеральній законодавчій асамблеї.

Філософія соціальної юриспруденції була правовим вираженням прогресивних реформ в американській політиці. Наприкінці 19 і на початку 20 сторіч Америка перетворилася в індустріальну, урбанізовану країну. Вона мала розвинений національний ринок, широкою мережею транспортних комунікацій і внаслідок імміграції складалася з етнічно різноманітного населення. Хоча ці перетворення, драматично збільшивши поділ між багатством і бідністю, привели до певних радикальних наслідків, їхній загальний результат мав прогресивну спрямованість. Нові соціальні та економічні умови вимагали нових законодавчих мір для того, щоб запобігти і урегулювати можливі правопорушення, пов'язані із соціально-економічною обстановкою, що змінилася. Філософія соціологічної юриспруденції, будучи правовим вираженням концепцій класичного прагматизму, була спрямована на створення помірних реформ у правовій області для того, щоб у законопроектах більш уважно враховувалися потреби споживачів і працівників [8, с. 43]. Зусиллями прихильників соціологічної юриспруденції були ініційовані реформи з метою прийняття законів, що захищають найбільш уразливих верств працівників, зокрема жінок і дітей від тяжких умов роботи. У спробі захистити найбільш вразливі верстви населення та поліпшити умови роботи законодавчі органи штатів стали становити законопроекти, у яких установлювалися мінімальні і максимальні рівні заробітної плати та робочих годин для різних категорій працівників. Ці законопроекти відображали багато пропозицій, розроблені в рамках соціологічної юриспруденції, і викликали неоднозначну реакцію з боку Верховного Суду США. Багато законопроектів такого роду були визнані юристами Верховного Суду США неконституційним порушенням волі контракту, гарантованого Чотирнадцятою поправкою Верховного Суду США. Представники правового реалізму обвинуватили юристів Верховного Суду в тому, що вони просто використовують доктрину волі контракту для того, щоб сховати щирі причини свого рішення, що було результатом їхньої особистої прихильності до поняття «економіки вільного ринку». На думку правових реалістів, система вільного ринку зовсім не була вільною. Економічна структура Сполучених Штатів базувалася на примусових законах, як наприклад, закон «вільного найму», відповідно до якого роботодавцеві дозволялося звільняти працівника фактично без пояснення причин. Закони США, уважали правові реалісти, підтримували інтереси самих впливових громадян, залишаючи інше населення без уваги й захисту. Прихильники правового реалізму були в числі самих активних супротивників рішення Верховного

Суду США, що скасував в 1905 році закон штату Нью Йорк, що визначав максимальну тижневу кількість годин для працівників пекарень. Холмс виразив своє відношення до цього рішення в особливій думці, де він виклав причини своєї незгоди з постановою Верховного Суду США, мотивуючи свою позицію тим, що воно прийнято більшістю на підставі і в інтересах економічних міркувань і ущемляє права більшості суспільств, що їх не розділяє.

Постулати філософії правового реалізму змінили концептуальне відношення до закону. Закон стали розглядати як, що розвивається систему, правил, принципи інтерпретації яких повинні завжди реагувати на постійно мінливий контекст застосування. Суспільна значимість і регулююча функція закону стала сприйматися не як самодостатня мета, не як результат доктринальної геометрії, а як спосіб соціального будівництва й засіб досягнення гармонії в суспільних відносинах. Філософія соціального благополуччя призивала суддів і законодавців, застосовуючи й створюючи закони, чітко усвідомлювати які наслідки вони будуть мати для забезпечення людських потреб і цінностей. Паунд затверджував, що метою всякого закону – конституційного, статутного або заснованого на прецеденті – є обов'язок сприяти росту добробуту суспільства. Закони звичаєвого права найкраще, хоча і не безперечно, розглядати в рамках правил, здатних сприяти збільшенню багатства країни й зростання показників «щастя» суспільства. Як показали дослідження останнього років цей показник має значно більше економічне значення й становить більшу соціальну проблему, чим рівень безробіття. Значно більше число людей звертаються за соціальними допомогоюми внаслідок втрати працездатності через депресію, чим через втрату роботи. У тексті американської конституції батьки-засновники згадали поняття «щастя». У Декларації Незалежності стверджується, що уряд повинне прагнути зробити громадян щасливими, але тільки в тому розумінні, що громадянам повинне бути надане невід'ємне право самим домагатися свого щастя. Відповідно до тез соціологічної юриспруденції існуючі закони і введення нових законодавчих норм варто використовувати як систему, що дійсно створює і підтримує необхідні соціальні реформи, спрямовані на досягнення цієї мети. Вважалося, що це найкраще зробити через спрощення механізму вільного ринку, оскільки ринки мають тенденцію збільшувати добробут і задовольняти преференції. У ринкових відносинах збільшення багатства відбувається тому, що всі сторони, що беруть участь у них, виграють або, принаймні, досягають своїх цілей, (інакше не було б мотивації здійснювати ці відносини) і ніхто нічого не втрачає. Кожна раціонально мисляча людина прагне максимально повно здійснити свої інтереси та цілі. Люди, що свідомо здійснюють свої потреби, готові обмінювати те, чим вони менше дорожать, на те, що має для них більшу цінність. Щодня люди добровільно віддають свій час, гроші та волю для того, щоб одержати їжу, власність або широчердечний спокій. Закони повинні полегшити такі добровільні обміни й тим самим сприяти збільшенню сукупного багатства суспільства. Висловлювалася думка про те, що законодавство повинне полегшувати умови ринкових відносин, тому що в таких відносинах найкраще відображається автономне судження щодо цінності індивідуальних преференцій. Крім того, в ідеалі ринкові відносини побудовані на паритетних засадах. Окремі особистості виражають і здійснюють свої преференції через взаємно погод-

жені умови відносин, займаючи рівноцінні й рівноправні позиції. У такий спосіб ринкові відносини є:

(а) ефективними, оскільки вони мають тенденцію збільшувати добробут не ущемляючи ні майно, ні достоїнство учасників відносини або третя сторона;

(в) справедливими, тому що всі учасники відносини діють у згоді, або приходять до нього в процесі дискусій, торгів або компромісів.

При аналізі виниклих конфліктів, судді повинні аргументувати та приймати рішення, з огляду на також і ефективність економічних наслідків. Відповідно, як судові рішення, так і закон варто оцінювати в термінах ефективності не тільки для політичної й соціальної стабільності, але й у контексті позитивного/негативного економічного впливу. Загальноприйняте поняття ефективності, використовуване в соціологічній юриспруденції, ґрунтується на застосуванні інструментів мікроекономічної теорії до аналізу правових правил і інститутів, зокрема, теорії еквилибріума, або коефіцієнта рівноваги Парето В. [9, с. 981]. Правове правило в рамках коефіцієнта Парето повинне забезпечити умови, при яких право на одержання суспільного блага, отримане одним суб'єктом права не ущемляло права іншого на аналогічні блага. На додаток до коефіцієнта Парето використовується коефіцієнт Кальдер-Хікса. Правове правило працює в системі коефіцієнта Кальдер-Хікса в тому випадку, якщо рівновага Парето досягається відшкодуванням однією стороною збитку або збитку іншої або іншої сторін. Відповідно до теорії Познера головна функція законодавчої системи полягає в тому, щоб створювати умови для економічного росту країни не тільки зменшуючи кількість безробітних, і скорочуючи відсоток «безрадісних» шляхом полегшення механізмів вільного ринку. Практика вільного ринку, на думку Познера, сприяє росту добробуту та підвищує мотивацію суб'єктів суспільства.

У рамках соціологічного напрямку правового реалізму не була вироблена глибока теорія. Свої теоретичні постулати реалісти черпали з області комерційних відносин, а судді застосовували норми комерційної культури, щоб обґрунтувати думку, що має максимально позитивне соціо-економічне значення в контексті фактів судової справи. Судове рішення, при всіх психологічних і інших типах впливу, у руслі концепцій правового реалізму, розуміється не стільки як вираження індивідуального судження й особистості судді, скільки є продуктом соціальних детермінантів. Правові реалісти вимагали, щоб і закон відповідав сучасним реаліям, а законодавці приділяли більше увагу його соціальному контексту. Багато ідей їхньої філософії були втілені в законодавчі й політичні реформи 30-40 років минулого сторіччя. Прихильники правового реалізму займали різні посади в адміністрації президента Рузвельта Ф. Д. та багато в чому визначили розвиток його політичного курсу і брали участь у розробці урядової політики.

Економічний аналіз закону в контексті його соціальної значимості в останню чверть минулого сторіччя був найбільш затребуваною теорією, що зробила глибокий вплив на ідеологію прийняття судових рішень і функціонування законодавчої системи в цілому. Але з настанням нового тисячоріччя, ця теорія, особливо внаслідок глобальної економічної кризи, стала предметом гострої критики. Разом з тим, інтерес політиків, економістів і правознавців до проблеми «щастя й умотивова-

ності» суб'єктів суспільства останнім часом помітно підсилюється. У грудні 2010 року прем'єр-міністр Великобританії Камерон Д., стурбований станом морального та духовного клімату країни, звернувся в Департамент Національної Статистики із проханням “виміряти загальний стан благополуччя й рівень духу” у рамках свого наміру зосередити увагу на *GWB*, а не тільки на *ВВП*.

Основний корпус законодавчого кодексу, обмежуючи діяльність суддів, зобов'язує їх використовувати існуючі правила, які вони не створювали. Однак, досить вузький діапазон вибору між ними змушує суддів у пошуках соціальної справедливості вносити в них ті або інші зміни. На думку Кардозо [7, с. 76], якщо після довгого років застосування в правовій практиці виявилось, що правило не відповідає сучасному поняттю справедливості або не сприяє поліпшенню стану суспільного благополуччя, це правило без зайвих сумнівів і коливань треба або трансформувати, або виключити із судової практики.

Практика вільного ринку, з одного боку, сприяє росту добробуту та задоволення переваг, як думали правові реалісти, але і з іншого, дає наочні докази цінності соціальних і економічних якостей прийнятих судових рішень і значення застосування законодавчих норм для гармонізації соціального клімату країни. У руслі четвертого постулату правового прагматизму стверджується, що застосовуючи закон, варто шукати можливості використання його компетенції для дозволу правових проблем найбільш практичним способом. На відміну від принципу «закон і економіка» правовий прагматизм не пропонував формулу для визначення найкращого способу збільшення суспільного добробуту не тільки для даного конкретного часу, але і у довгостроковій перспективі. У функцію судді повинна входити проекція результатів даного рішення і їхнього впливу на стан соціальної стабільності й духу суспільства. Поняття передбачення, смерті про позитивний/негативному характері безпосередніх і віддалених практичних результатів становить один з фундаментальних постулатів класичного прагматизму в руслі концепції доктрини наслідків. Холмс визначав елемент передбачення як важливу складову в аргументації судового рішення. Відповідно до принципів прагматичного мислення суддя повинен просто поставити собі мета, що він думає досягти в результаті дозволу судового протистояння. Ця мета може визначатися як міркуваннями збереження стабільності суспільства, так і захисту індивідуальних прав або визначення урядової політики й сфери відповідальності. Для цього суддям рекомендувалося дотримуватися чотирьохетапної процедури:

- проаналізувати та ідентифікувати конкуруючі інтереси, цінності і форми поводження, представлені в даній судовій справі і скласти проект порядку судового виробництва, найбільш адекватним вимогам досягнення поставленої мети, і вибрати відповідну суспільну мету, зваживши та зрівнявши ціннісні характеристики інтересів і претензій;

- розглянути варіанти альтернативних підходів до вирішення правових конфліктів;

- зважити імовірні наслідки застосування кожного з підходів, обміркувати їхні можливі результати і значення не тільки для сторін, зайнятих у судовому процесі, але й для інших людей, що коштують перед схожими правовими проблемами;

– обрати рішення, що забезпечить найбільш тривалий результат у процесі застосування закону.

У поданні Холмса судді найчастіше діють інакше. Вони спочатку приходять до певного рішення щодо розглянутого конфлікту, а потім визначають принципи його аргументації. У правовому прагматизмі більше важливі наслідки судового рішення, чим, як і які релевантні правові принципи варто застосовувати для того, щоб забезпечити позитивні довгострокові результати суддя повинен звернутися до всіляких коштів – уяві, здоровому глузду, емпатії, аналогії, прецеденту, звичаю, пам'яті, життєвому досвіду, інтуїції. Саме так, думає Познер Р., суддя може скласти збалансоване уявлення про істоту правового конфлікту, необхідне для суспільно значимого судового рішення довгострокової дії. Четвертий постулат правового прагматизму характеризується як юриспруденція, орієнтована на результат.

П'ятий постулат правового реалізму, правовий емпіризм синтезує різні ідеї та теорії в єдину систему юриспруденції. Один із принципів такої системи базується на тезі Холмса про те, що закон ясніше всього проявляється в пророкуванні того, як судді надійдуть у дозволі конкретної судової справи. У своїх думках Холмс зазнавав впливу від великих робіт Павлова і загальної теорії біхевіоризму. Цей вплив виразився в твердженні, що результат правових дискусій можна вгадати по характері поведіння суддів у даному суді. Інший принцип, що поєднує систему юриспруденції правового реалізму в послідовну, погоджену теорію, відображає думка, що поведіння суддів може підпадати під вплив політичних, економічних, соціологічних, практичних і історичних міркувань, а також відображати особисті психологічні характеристики та ідіосинкразії.

Викладене дає підстави для наступних висновків. При всій революційності і певній категоричності стилю та ідеології правового прагматизму не слід думати, що в цьому русі повністю відкидаються істина і мудрість, укладені в існуючих законодавчих актах і принципах їхньої інтерпретації й застосування. Теоретики і практики правового прагматизму призивали суддів і законодавців керуватися тезою Джеймса про те, що істина пропозиції виявляється в її наслідках. У застосуванні до юриспруденції ця теза розшифровується в такий спосіб – прагматичний підхід до закону залежить від можливого і дійсного ефекту впливу його наслідків. Інакше кажучи, судити про методологію інтерпретації закону, підставах і способах їхньої аргументації в судовому процесі треба відповідно до простого стандарту – чи працює і як працює вона.

Список літератури

1. Вдовина Г. А. Проблеми природних прав людини в американській правовій думці ХХ ст. / Г. А. Вдовина // Держава і право: Зб. наук. праць: Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. – Київ, 2000. – Вип. 6. – С. 3-10.
2. Вдовина Г. А. Новітні англо-американські теорії природного права та їх обґрунтування / Г. А. Вдовина // Часопис Київського університету права. – 2001. – № 1. – С. 9-16.
3. Джеймс В. Прагматизм / [Укр. пер. П. Насади] / В. Джеймс. — К.: Альтернативи, 2000. – 142 с.
4. Громадянське суспільство: історія та сучасність: [монографія] // [Т. В. Розова, О. С. Білоусов, Л. В. Вінокурова та ін.] / [за заг. ред. Т. В. Розової]. – О. : Юридична література, 2010 – 344 с.

5. Жарких В. Ю. Логіка відношення в антиномії “істина-помилка” в аналізі Ф. К. С. Шиллера / В. Ю. Жарких // Мультіверсум. Філософський альманах. – К. : Український Центр Духовної культури. – 2008. – Вип. 69. – С. 95-105.
6. Жарких В. Ю. Як Ф. К. С. Шиллер пропонує пізнавати істину / В. Ю. Жарких // Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія. – 2006. – Вип. 1 (17). – С. 70-76.
7. Cardoso B. N. The Nature of Judicial Process / B. N. Cardoso. (1921). Yale UP, 1971. – 184.
8. Pound R. The Scope and Purpose of Sociological Jurisprudence / R. Pound // Cambridge Ma. : Harvard UP, 1011. – 493 p.
9. White G.E. From Sociological Jurisprudence to Realism: Jurisprudence and Social Change in Early Twentieth Century America. / G. E. White // Miami Law Review, 1972. – vol. 58. – P. 967-999.
10. James Cl. Cultural Amnesia / Cl. James. – Lnd : Picador, 2007. – 876 p.
11. Holmes O. W. The Common Law / O. W. Holmes.
12. Posner R.A. How the Judges Think / R. A. Posner

Кравченко С. С. Концептуальные принципы правового прагматизма в американской философии права / С. С. Кравченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63). № 2. 2011. – С. 50-56.

Правовой прагматизм является одним из ключевых понятий американской философии права. На его основах строится вся правовая система США. В статье рассматриваются основные концептуальные подходы к определению понятия «правовой прагматизм».

Ключевые слова: концептуальные принципы, правовой прагматизм, философия права, юриспруденция.

Kravchenko S. Conceptual principles law pragmatism in American philosophy of law / S. Kravchenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 24 (63). № 2. 2011. – P. 50-56.

Law pragmatism is one of the key concepts in American philosophy of law. Law pragmatism is basis of legal system the USA. Article coverege basis conceptual principles about concept «law pragmatism».

Keywords: conceptual principles, jurisprudence, law pragmatism, philosophy of law.

Поступила в редакцию 14.11.2011 г.